

ПРОБЛЕМИ ЕКОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ НА ВІДПРАЦЬОВАНИХ І ПРИЗУПИНЕНИХ КАР'ЄРАХ

Сучасний туризм – це не стільки галузь економіки, що швидко та динамічно розвивається, туризм – це велика система, яка об'єднує багато аспектів сучасного життя: соціальні, гуманітарні, економічні. Сфера туризму підтримує майже 50 суміжних галузей і створює додаткові робочі місця. Один турист дає роботу 10 особам. Створення одного робочого місця в туризмі в 20 разів дешевше, ніж у промисловості. *Тому туризм в Україні може і мусть стати джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів.*

На початку 70-х років ХХ ст. почалася критика масового туризму, що призвело до появи альтернативних форм туризму. А питання, пов'язане з охороною природи в туризмі стало загальним предметом обговорення лише на початку 80-х років ХХ ст. З'являються такі поняття, як «екологічний туризм», «зрівноважений туризм», «зелений туризм». Вони мало чим відрізняються між собою, можна навіть сказати, що вони аналогічні. До екотуризму належать усі види туризму, які мінімально або взагалі не впливають на природу не докільки та забезпечують рівновагу між туристом, природою і господарською діяльністю. Це і є суттю екотуризму. Екологічно безпечними видами туризму вважають пішохідні й велосипедні прогулянки дорогами, спостереження за природою, плавання на байдарках і каное, спортивну риболовлю, лижні мандрівки тощо. Проте останнім часом велику увагу приділяють новим туристичним маршрутам, особливо Міжнародному гірничо-промислому туризму на відпрацьованих і призупинених кар'єрах [3,5].

Черговим кроком до розвитку екологічного туризму у світі була Міжнародна конвенція на тему: «Біологічна різновидність та зрівноважений туризм» у березні 1997 р. в Берліні. Під час її проведення було підписано Берлінську декларацію, яка визначила пріоритети зрівноваженого туризму на найближче майбутнє, а саме:

- а) подорожі та туризм повинні сприяти здоровому способу життя у гармонії з природою та позитивно впливати на охорону і відновлення екосистеми;
- б) розвиток туристичних маршрутів у регіонах має відбуватися за участі зацікавлених місцевих жителів, а питання щодо планування потрібно порушувати на місцевому рівні;
- в) розвиток туризму повинен вивчати та сприяти культурі й інтересам місцевого населення;
- г) різним народам і регіонам слід співпрацювати з метою відкритої ринкової економічної системи;
- д) варто відкривати нові туристичні місцевості, враховуючи інтереси туристів і місцевого населення.

У державах, котрі розвивають іноземний туризм, це дає змогу розв'язати багато соціально-економічних проблем [1]. В Україні, незважаючи на складну соціально-економічну ситуацію, для галузі туризму є всі передумови. Вона має все необхідне для розвитку сучасної туристичної індустрії. Як країна, що розташована у центрі Європи на перехресті транспортних шляхів, Україна має, до того ж, сприятливі природно-кліматичні умови (Карпати, Крим, Чорноморське й Азовське узбережжя, басейни річок Дніпра, Десни, Дунаю, Дністра, Західного Бугу), багатий рослинний і тваринний світ, цілющі мінеральні джерела, багату історико-культурну спадщину. Саме в Україні, у географічному центрі Європи, перехрещуються майже всі європейські культури Заходу та Сходу, перехрестя шляхів, що ведуть до Туреччини, Близького Сходу, Індії, Скандинавії, країн Західної Європи.

Проте стримуючими факторами екотуризму в Єврозоні є скорочення біосфери до 15,6 %, а в Україні – додатково і забруднення атмосферного повітря як виробничою діяльністю людини, так і природними процесами, що відбуваються особливо на відпрацьованих і призупинених кар'єрах. Загальна кількість таких кар'єрів в Україні складає майже 500, де відбувається здування ґрунту роками з поверхонь уступів та відвалів, а це в свою чергу обумовлює підвищення рівня захворюваності населення в гірничодобувних регіонах.

Фахівці вважають, що рівень здоров'я людини залежить від стану довкілля на 20–40 %. Враховуючи, що в Україні лише 15,3 % населення проживає в зоні незначного забруднення атмосфери, 52,8 % – значного, 24,3 % – сильного та 7,6 % – дуже сильного.

Таким чином, 74,4 % населення України проживає в техносфері, а туристична галузь постійно розвивається: формуються нові види відпочинку, отримують розвиток раніш невідомі туристичні маршрути. Тобто, пам'ятки історії гірничорудних промислів можуть бути використані для екотуризму після проведення ряду заходів, що ми бачимо на прикладі затопленого кар'єра на місці родовища Воронов Бор у Карелії. На черзі створення цілого туристичного маршруту «Гірський шлях» (Mining Road), що базується на огляді доступних автотуристичних об'єктів гірничої справи: розробок каменоломень минулого, залишків переробних заводів, музеїв, унікальних геологічних та природних пам'яток (кар'єрів, шахт, штолень

XVII–XX ст. родовищ і виходу порід, водопадів та ін.). З цього приводу велику зацікавленість має «Мраморний каньон», де передбачено проєктом республіки Карелії упорядкування парку і споруд туристичного напрямку та посилення заходів забезпечення широкого кола відвідувачів.

Яскравий приклад розвитку туризму показує наш сусід з Євросоюзу – Польща, яка у 1996 році увійшла в десятку країн світу, завдяки цьому зуміла за досить короткий час подолати економічну кризу. Австрію, населення якої становить 8,6 млн жителів, щорічно відвідують 18,2 млн мандрівників, а надходження до бюджету перевищують 15,5 млрд дол. США на рік. Дані табл. 1–5 наочно показують інформацію про надходження від туризму, найбільш відвідувані країни, прогнози найпопулярніших туристичних напрямів і рейтинг макрорегіонів за рівнем доходів від туризму.

Таблиця 1

Країни, що отримують найбільші надходження від туризму

№ з/п	Країна	Надходження від міжнародного туризму, млрд дол. США		Темп росту, % 2008/2007 рр.
		2007 р.	2008 р.	
1	США	96,7	110,1	13,8
2	Іспанія	57,6	61,1	6,9
3	Франція	54,3	55,6	2,4
4	Італія	42,7	45,7	7,2
5	Велика Британія	37,2	40,8	9,7
6	Німеччина	36,0	40,0	11,0
7	Китай	38,6	36,0	-6,7
8	Туреччина	22,3	24,7	10,6
9	Австралія	18,5	22,0	18,7
10	Австрія	18,9	21,8	15,4
11	Греція	96,7	110,1	13,8
12	Канада	57,6	61,6	6,9
13	Японія	54,3	55,6	2,4
14	Мексика	42,7	45,7	7,2
15	Швейцарія	37,2	40,8	9,7
16	Нідерланди	36,0	40,0	11,0

Джерело: Всесвітня туристична організація за 2008 р.

Таблиця 2

Найбільш відвідувані країни світу в 2008 р.

№ з/п	Країна	Кількість туристичних відвідувачів, млн осіб	Ринкова частка, % 2008 р.
1	Франція	79,3	8,6
2	США	58,0	6,3
3	Іспанія	57,3	6,2
4	Китай	53,0	5,7
5	Італія	42,7	4,6
6	Велика Британія	30,2	3,2
7	Україна	25,4	2,8
8	Туреччина	25,0	2,7
9	Німеччина	24,9	2,7
10	Мексика	22,6	2,5
Разом у світі		922,0	100,0

Джерело: Всесвітня туристична організація за 2008 р.

Таблиця 3

Прогноз найпопулярніших туристичних напрямків до 2020 р.

№ з/п	Країна	Кількість туристичних відвідувачів, млн осіб	Частка на світовому туристичному ринку, %	Динаміка зростання 2000–2020 рр., %
1	Китай	137,1	8,6	8,0
2	США	102,4	6,4	3,5
3	Франція	93,3	5,8	1,8
4	Іспанія	71,0	4,4	2,4
5	Гонконг	59,3	3,7	7,3
6	Італія	52,9	3,3	2,2
7	Велика Британія	52,8	3,3	3,0
8	Мексика	48,9	3,1	3,6
9	Росія	47,1	2,9	6,7
10	Чеська Республіка	44,0	2,7	4,0

Джерело: Всесвітня туристична організація за 2008 р.

Таблиця 4

Рейтинг туристичних макрорегіонів за рівнем доходів від туризму

№ з/п	Регіон	Надходження від туризму в 2007 р., млрд дол. США	Надходження від туризму в 2008 р., млрд дол. США
1	Європа	487,9	489,4
2	Америка	182,0	184,1
3	Азійсько-Тихоокеанський регіон	142,9	147,0
4	Близький Схід	46,6	55,1
5	Африка	45,0	46,7
Загалом у світі		904,0	922,0

Джерело: Всесвітня туристична організація за 2008 р.

Таблиця 5

Рейтинг десяти країн, що витрачають найбільше коштів на туризм

№ з/п	Країна	Витрати, млрд дол. США у 2007 р.	Витрати, млрд дол. США у 2008 р.	Ринкова частка, %
1	Німеччина	83,1	91,0	11,2
2	США	76,4	79,7	10,4
3	Велика Британія	71,4	68,5	8,9
4	Франція	36,7	43,1	6,0
5	Китай	29,8	36,2	4,5
6	Італія	27,3	30,8	3,2
7	Японія	26,5	27,9	3,0
8	Канада	24,7	26,9	2,6
9	Росія	22,3	24,9	2,5
10	Нідерланди	19,1	21,7	2,5
Загалом у світі		857,0	943,0	100,0

Як свідчать наведені таблиці, найвищий рейтинг туристичних макрорегіонів за рівнем доходів від туризму має саме Європа, а Україна розташована в її центрі, проте ринкова частка із найбільш відвідуваних країн світу складає всього близько 2,8 %.

В цілому, за прогнозами найвища динаміка зростання найпопулярніших туристичних напрямків до 2020 року за даними таблиці 3 є: Китай – 8,6 %; Гонконг – 7,2 % і Росія – 6,7 %.

Проблеми екотуризму в Україні полягають у наступному:

а) загальна площа, придатна для рекреації та туристичного використання, досить мала і займає лише 9,4 млн га, що становить 15,6 % від усієї території України (з них 7,3 млн га припадає на рівнинні рекреаційні території, а 2,3 % млн га – на гірські);

б) створення нових туристичних маршрутів, як правило, пов'язане з будівництвом автошляхів, ліній електропередач та ін., що вже мають відпрацьовані кар'єри;

в) в умовах глобалізації, крім економічних задач, перед Україною, як і багатьма іншими країнами колишнього пострадянського простору постає ряд нових проблем, насамперед інтеграція у світову співдружність, що потребує нового погляду на туризм;

г) сучасні туристичні маршрути в Європі прокладені в переважній більшості в біосфері, якої залишилось майже 15,6 %, решта – це техносфера, в якій живуть і працюють люди, проте стан проживання людини на сьогодні в містах і населених пунктах України часто не відповідає гігієнічним вимогам (забруднене повітря, різке зниження якості питної води та ін.), що стосується в першу чергу мегаполісів, наближених до відпрацьованих (призупинених) гірничо-металургійних комплексів (кар'єрів, шахт) Донбасу та Кривбасу.

Тому сьогодні стає очевидним усвідомлення мети створення в Україні, у тому числі і в Донбасі, сучасного високоефективного і конкурентоспроможного туристичного комплексу, що дасть змогу забезпечити широкі можливості для задоволення потреб українських та іноземних громадян у різноманітних туристичних послугах. Необхідним є створення сучасної системи підготовки кадрів для галузі туризму, впровадження комплексу заходів щодо сприяння модернізації матеріальної бази туризму, активізації будівництва нових об'єктів туристичної індустрії, впровадження вітчизняного туристичного продукту на світовий ринок туристичних послуг [7].

На призупинені та відпрацьовані кар'єри відведено багато сотень, а інколи і тисячі гектарів земель. Лише кар'єри і відвали в Кривбасі простягаються з півночі на південь більш ніж на 160 км. Загальна площа кар'єрів Кривбасу – близько 4 тис. га. Амплітуда щгучних змін рельєфу по вертикалі досягла більше 500 м. З 1 га поверхні кар'єрів, відвалів хвостосховищ виноситься від 2 до 5 т дрібнодисперсного пилу за добу залежно від швидкості вітру [8].

На призупинених кар'єрах Сумщини авторами встановлено, що при швидкості вітру 5 м/с розпочинається інтенсивне здійснення сухого пилу в повітря, а при 8 м/с цей процес швидко підсилюється. Ці дані підтверджують і дослідження [8], де встановлено також, що забруднення повітря на відстані 500 м від сухих поверхонь кар'єрів та хвостосховищ 1,5–3,3 мг/м³ при швидкості вітру 4–6 м/с, а із збільшенням швидкості вітру до 6–8 м/с – 11,7 – 32,4 мг/м³.

За даними Українського НДІ промислової медицини МОЗ України, основними факторами, що викликають захворювання у населення і робітників ГМК, є саме пиловий фактор (38 %), фізичні перевантаження (28 %), вібрація (14 %), шум (11 %), хімічний фактор (6 %), інші (3 %).

Небезпека кар'єрів та відвалів в Україні пояснюється наступними даними: в колишньому Радянському Союзі функціонувало більше 6300 кар'єрів, з яких лише на кар'єрах України за Міншляхбудом нараховувався 651 будівельний кар'єр, а на сьогодні функціонує тільки близько 100.

Однією із можливостей виходу автори передбачають створювати зони відпочинку та туристичні маршрути на раніше порушених землях. Призупинені та відпрацьовані кар'єри і відвали, які до них наближені, ідеально підходять для цієї мети. Наявність під'їзних шляхів і підведені ЛЕП спрощує процес реалізації проекту та скорочує його вартість. Важливу роль має тип кар'єра, спосіб видобутку сировини та інші фактори [6, 10].

У подальшому дослідженні доцільно розглянути основні типи кар'єрів і для кожного з них надати рекомендації щодо їх використання у рекреаційних, навчальних чи туристичних цілях.

Перший тип кар'єрів – найбільш поширені сухі кар'єри із видобутку чорних і кольорових металів, вогнетривів та гірничо-хімічної сировини. Ці кар'єри можуть викликати велику зацікавленість екотуристів, школярів та студентів у геологічному відношенні. Створення музею із різноманітних матеріалів приверне додаткову увагу. На їх базі можливо будувати споруди будь-якого типу, що можуть стати однією з основ загальноосвітньої бази. Деякі родовища мають радіаційний фон, що виключає можливість будівництва.

Другий тип кар'єрів – гідромеханізовані кар'єри. Це крайній варіант для створення освітньо-рекреаційного комплексу. Пляжні зони та розвинута інфраструктура комплексу (водні атракціони, мережа кафе, спортивні майданчики тощо) привернуть увагу не тільки екотуристів, а й мешканців великих міст. Для розвитку професійного спорту на базі затопленого кар'єра можна створити гребні та парусні клуби. Розведення риби сприятиме збільшенню кількості відвідувачів, а також дасть змогу проводити змагання зі спортивною риболовлі.

Третій тип кар'єрів – це кар'єри із видобутку будівельних матеріалів. Вони мають переваги, які дозволяють вважати їх перспективними для проведення освітньо-рекреаційної рекультиватії, незважаючи на відсутність геологічного різноманіття. Кар'єри цього типу у більшості випадків розташовані близько до великих міст і це знімає питання відвідування комплексу мешканцями міста й еко туристами. Небезпека радіації на будівельних кар'єрах практично відсутня.

Павчально-рекреаційний напрям рекультиватії в методичному відношенні може бути розглянутий на прикладі Західно-Кадниковського вапняного кар'єра, що розташований за 3 км від Севастополя. Основу відпочинку екотуристів складають туристичні маршрути, прокладені по території кар'єрних комплексів та наближеної місцевості. На відвалах тут буде розташовано інфраструктурний комплекс: готель, кафе, сувенірні лавки, парки.

Чудовим прикладом створення рекреаційного комплексу є затоплений глибокий кар'єр у парку Правди в місті Кривий Ріг. Поряд є водні атракціони, мережа кафе, спортивні майданчики для футболу, волейболу, тенісу та ін. Це прекрасне місце для відпочинку мешканців Кривого Рогу, а місцева державна влада вже сьогодні завдяки комплексу отримує додаткові кошти для міста.

В цілому, збільшення обсягів і маршрутів для майбутніх екотуристів складатиме:

$$Me.T = 100 : n = 100 : 15,6 = 6 \text{ (раз.)},$$

де n – кількість маршрутів для сучасних екотуристів у біосфері.

Ураховуючи, що деякі родовища мають радіаційний фон чи розташовані в складних гідрогеологічних умовах, що виключає будівництво рекреаційних зон відпочинку і нових маршрутів для екотуристів, то за прогнозами авторів кількість нових маршрутів для майбутніх екотуристів реально збільшити не менше ніж у 2–3 рази, а період окупності запропонованих комплексів за прогнозами екоменеджменту складе 2–3 роки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку цього напрямку:

1. Запропонований освітньо-рекреаційний вид рекультивациі вирішує декілька проблем: по-перше, знімає екологічну напругу поблизу міст; по-друге, допомагає розширити рекреаційне різноманіття; по-третє, створює робочі місця та покращує економічне становище регіону.

2. Орієнтовні розрахунки свідчать про те, що період окупності запропонованих комплексів становить 2–3 роки.

3. Запропоновані рекомендації для кожного типу кар'єрів враховують і передбачають основні аспекти, а саме: екологічний ефект, безпеку, освіту екоменеджменту, екотуризм, соціально-економічні передумови та особливості даного регіону, а також методи їх оцінювання, що допоможе у виборі кар'єра для даного виду рекультивациі і збільшить обсяги та кількість найкращих маршрутів для майбутніх екологічних туристів у 2–3 рази.

4. На базі рекультивованого кар'єрного комплексу, крім зони відпочинку та майбутніх екологічних маршрутів туристів, можливо створити центр навчання для школярів чи студентів, які знайомилися б з історією регіону, з основами гірничої справи, геології, біології, екології, економічного розвитку місцевості та ін. Крім того, особливості будови ґрунту кори, наявність останків, копалин, тварин та рослинності, різноманітних і навіть рідкісних мінералів може стати додатковим фактором у питанні створення музею.

Список використаної літератури

1. Писаревський І. М. Планування та організація туристичних маршрутів: підручн. / І. М. Писаревський, М. В. Тонкошкур. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 304 с.
2. Мальська М. П. Організація туристичного обслуговування : підручн. / М. П. Мальська, В. В. Худо, Ю. С. Занько. – К.: Знання, 2011. – 275 с.
3. Грибушин А. И. Развитие туризма на объектах горного дела Карелии // Горный журнал. – М.: 2012. – № 5. – С. 77–81.
4. Горова А. І., Павличенко А. В., Шкредетко О. Л. Аналіз стану здоров'я населення в гірничо-промислових регіонах України // Екологічний вісник. – К.: 2013. – № 2. – С. 21–22.
5. Лавров А. Б. Памятники истории горноруденых промыслов Центральной Карелии и Заонежья // Горный журнал. – М.: 2012. – № 5. – С. 10–12.
6. Галімуллін В. Ф., Пашков А. П., Нападовська Л. А. Сучасний стан та майбутнє екологічного туризму у форматі здоров'язбереження і екоменеджменту // Актуальні проблеми здоров'язбереження в молодіжному середовищі XXI століття: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф 15–16 листопада 2013 р. в Києві / упор. Л. Г. Горяна, Н. О. Терентьева. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. В. – 2013. – С. 40–45.
7. Черніна І. В. Міжнародний туризм в економіці регіону : навч.-метод. посібн. – Донецьк: ДонДУУ, 2006. – 167 с.
8. Нападовська Л. А., Пашков А. П., Іщенко В. Є. Природоохоронні заходи: економічні та екологічні аспекти // Зб. наук. праць V Міжнародної наук.-практ. конф. 5–6 червня в Нац. наук.-дослід. ін-ті промислової політики та охорони праці. – К.: ННДІПБОП, 2013. – С. 241–249.
9. Михайлов А. М. Охрана окружающей среды на карьерах : учебн. пособ. – К.: Вища школа. – 1990. – 204 с.
10. Кириченко Ю. В., Ческидов В. В., Сенченко Д. С. Критерии выбора карьера для проведения учебно-рекреационной рекультивации // Горный журнал. – М.: 2008. – № 9. – С. 120–122.

Л. А. Нападовська,

доцент кафедри економіки та фінансів підприємства факультету економіки, менеджменту та права Київського національного торговельно-економічного університету;

А. П. Пашков,

доцент кафедри екології факультету природничих наук Національного університету «Києво-Могилянська Академія», академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності;

П. І. Пашков,

студент Національного технічного університету «КПІ»;

О. В. Примак,

студентка Національного університету «Києво-Могилянська Академія»